

Szabó Károly — kiindulva abból az egyetlen fönnmarradt adatból —, hogy a „Könyvetske“-nek flandriai nyelvből német nyelvre fordított példányát Wilini Sándor varsói orvos Dávid Ferencznek küldte meg, hogy nyomassa ki, mert Varsóban a nyomdászok az igazságot kerülik, — csaknem bizonyosnak tartja, hogy Dávid Ferencz maga fordította magyarra. Dávid Ferencz ment a vallásújítás dolgában erdélyi református társai között a legtovább s ő róla tudjuk, hogy az anabaptisták tanát, mely szerint kis gyermeket megkeresztelni nem szabad, elfogadta és hirdette (RMKT. I. 41. l.).

A XVI. században actualis prózai műveket Heltai tolmácsolt magyar nyelven (Vigasztalo könyvetske, Agenda, Háló), de nemcsak vallásos actualitásokat, hanem érdekes és kelendő olvasmányokat is (Aesopus, Salamon és Markalf). Ő nemcsak pap volt, de könyvnyomtató és könyvkiadó is, a kinek üzleti szempontokat is szem előtt kellett tartania. A „Könyvetske“ magyar kiadásán nincs rajta a fordító neve, de a colophonban ott van, hogy „Colosvarot Nyomtatott, Heltai Gáspár által“. Heltainak mindenesetre érdeke volt, hogy egy új protestáns felekezetet alapelveit könyvben kiadja, mert ez abban a korban mindennél nagyobb érdeklődésre tarthatott számot. Hogy ő nemcsak mint könyvnyomtató vett részt kiadásában, a helyesírás s nyelven kívül bizonyítja a stílus is, mely teljesen az övé. Lehet, hogy Heltai, mint kiadó a Dávidtól kiadásra átadott kéziratot nemcsak helyesírás és nyelv szempontjából dolgozta át, hanem stilizálta is, de az sem lehetetlen, hogy a fordítás (vagy átdolgozás) munkáját teljesen egyedül végezte el.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Kóta. (Válasz egy kérdésre.) *Kóta* szavunk sokkal régibb, mint a milyennek Ön gondolja. Nem 100, hanem innen-onnan már közel 400 esztendő. Megvan már a XVI. század első felében, t. i. 1548-ban, a SZÉKELY ISTVÁN zoltárkönyvében háromszor is (NySz.). Származásával, tudomásom szerint, eddig — CzF.-t nem számítva — négyen foglalkoztak: 1. SÁNDOR ISTVÁN (Sokféle, XII: 71): *nota musica*, a Quotával; 2. GYARMATHI (Vocabularium, 1816), a ki szintén a latin „quotare, *quotus* tonus sit, notare“ igével veti egybe; 3. LESCHKA (Elenchus, 1825), a ki azt állítja, hogy „ex lat. *nota factum est*“; 4. DANKOVSKY pedig (Lexicon, 1833) az olasz *coda* átvitt értelméből (*finales notae musicae*) származtatja. De az ilyen ötletszerű szövegtések, ha nincsenek nyelvtörténetileg megalapozva, nem egyebek pusztá találgatásnál.

A *kóta* eredetileg nem azt jelentette, a mit ma. Nem hang egy, hanem s z á m j e g y, vagyis inkább a számjegyek megfelelő számérték volt az eredeti jelentése. Világosan kitűnik ez a GEMMA FRISIUS-féle latin arithmetika debreczeni magyar fordításából (megjelent 1577-ben és másodszor 1582-ben), hol is az A^{2a}. oldalon ez olvasható: * „Az mafic helyen valameni vnitas vagion az *Cotaban*

* A kolozsvári ref. kollégium példányából Gombocz ZOLTÁN volt szives számomra kijegyezni.

auag' f3ámban“; az A2b oldalon pedig: „Az negyedik helien való f3ámban auag' kotaban“, de még világosabban kitűnik ugyane munka kolozsvári magyar fordításából (megjelent 1591-ben). Itt a fordító, ifj. HELTAI GÁSPÁR, a számjegyet hol betűnek, hol cyphrának, de legtöbbször *kótának* nevezi, sőt ezt eleinte *quotának* is írja („Hány bótú auagy Quota vagyon az Számuetésben? Tíz. 1. 2. 3 . . .“; azután: „Exemplum az Quotáknac kimondafsáról és neuairól“). A 4. laptól kezdve azonban a *quotát* már mindig magyarosan írja, valamint SZÉKELY ISTVÁN is (l. föntebb). Így lett a *quota* szóból, melynek a középkori latinságban (DuC.) „summa, quantitas“ jelentése is volt, a francziában *cote*, a németben *kote* (Heyse, Fremdwörterbuch) s ugyanígy lett a magyarban az *aquavitae*-ből *ákovita*, a *quinternából* *kintorna*, a *quantiából* *kitanca* stb. (NySz.)

Előbb tehát számjegy (nota numeralis) a jelentése, ma pedig hangjegy (nota musica). És mióta ez? A NySz. legrégebb adatai a XVIII. sz. elejéről valók (PP. és Rákóczi F.: Lev.), de van rá ezeknél jóval régebb bizonyítékunk is. 1636-ban az „Öreg Gradual“ ajánló levelében (8. l.) írja GELEJI KATONA ISTVÁN: „hogy az *kotákból* avagy clavifokból az lineákhoz képeft megtudhatnák akarmelly Pfalmufnak . . . notájokat“. Pár sorral alább pedig: „el kellene inkább az *kotás* énekeket hagyni“.

A XVII. századból már nincs adatunk arra, hogy a *kótán* számvető betűt is értenének. Zenei műszó lett belőle s az is maradt maig. Igen hihető, hogy a közbeszédben a kétféle kótát eleinte valami jelzővel különböztették meg egymástól, talán ilyenformán: számvető kóta és muzsikás kóta. Mikor azután a „számvető betű“ mind közönségesebb lett és a „számvető kótát“ lassanként egészen kiszorította a használatból, bátran elhagyhatták a másik kóta mellől a megkülönböztető jelzőt. A milyen a viszony a régi magyar kóta és mai kótánk között (t. i. szám- és hangviszony), olyanforma van az angolban, francziában és németben a *note* szónak „kóta“ és „számla“ jelentése között. Ugyanezt bizonyítja az is, hogy a németben a „note“ iskolai calculust is tesz.

Újabb zeneszerzőink és zeneíróink közül némelyek, úgy látszik, már nem tartják a *kóta* szót elég úriasnak s a hol csak tehetik, elkerülik. Pedig nem jól teszik. A *kóta* talán az egyetlen zenei műszavunk, a mely nem közvetlen átvétel vagy fordítás útján, hanem önállóan — a külföld utánzása nélkül — fejlődött ki a magyar nyelvben. Semmi kifogásom a nyelvújítás korában csinált *hangjegy* és *dallam** ellen, mégis igen sajnálnám, ha a finomkodóknak sikerülne, multtal és hagyományyal szakítva, a *kótát* és *nótát* nyelvünkéből kipusztítani.

SZILY KÁLMÁN.

* Ezt DÖBRENTAI, amazt KUNOSS csinálta (NyÚSz.).